

Olvasáspedagógia

VAJDA KORNÉL

A gyermeki (ifjúkori) olvasás paradoxonjai Néhány író, tudós és fiktív alak példáján szemléltetve

Értelmiségi körökben, de talán úgy általában is vitathatatlannak tűnő meggyőződés, pedagógusok házatáján kiváltképpen, hogy a gyermeknek, ifjúnak sokat és jó műveket kell, célszerű, kívánatos olvasnia. (A továbbiakban, nem kívánva beleveszni a gyermek- és az ifjúkort elválasztó cezúra elhelyezése körüli – láthatólag végeérhetetlen – vitákba és koncepciókba, nem különböztetünk szigorúan gyermek- és ifjúkor között. Kistizenévestől, vagyis az olvasás technikai tudnivalóit már elsajátított, olvasni tudó gyerekekről, kamaszokról, már csaknem ifjakról fogunk szólni, de időnként még nagyobb lazaságokat is megengedünk magunknak.) Ez a meggyőződés – manapság legalábbis – egyáltalán nem vitatéma. Mi sem vitatni kívánjuk. Bizonyos paradoxonokat szeretnénk csak felsorakoztatni e témával kapcsolatban. Paradoxonokról lesz szó, magyarul feloldhatatlan, vagy legalább annak tűnő ellentmondásokról. Természetesen mi sem megoldani, feloldani vágyjuk őket. Épp csak felvetni, körüljárni őket, hogy azután... Hogy azután a témához igazán értők – e sorok szerzőjének kompetenciája enyhén szólva hiányos, ha van ilyesmije egyáltalán – amúgy istenigazából megtárgyalhassák, feloldhassák őket. Bizonytalán kívánatos lenne.

A példaképek (egy kissé) gyanúsak

Hogy ilyen paradoxonokról kell szólnunk, annak elsődleges oka az lehet, hogy az emberek, a felnőttek fölötté hazudósak. Üssünk csak fel néhányat a meglehetősen nagyszámú, a nagy emberek (költők, írók, tudósok, közéleti emberek, politikusok, tanárok stb.) olvasmányairól beszámoló munkák közül. Számtalan memoár, önéletírás, visszaemlékezés, interjú, életrajz, irodalom- vagy tudománytörténeti monográfia (stb.) jöhet szóba. De vannak kifejezetten e témában készült összeállítások is. A régebbiek közül Köhalmi Béla két kiadványát említenénk (*Könyvek könyve. 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól. Bp. 1918.* illetve ennek folytatása, *Az új könyvek könyve. Bp. 1937.*), az újabbak közül Balázs Mihály és Vati Papp Ferenc több kiadásban is napvilágot látott kétkötetes munkáját, a magyar írók gyermekkorát (első helyen gyermekolvasmányait) feldolgozó *Írók, képek* című művet, illetve Balázs Mihály számos hasonló témájú dolgozatát, kiadványát, valamint Batári Gyulának egy könyvtáros folyóiratban sorozatban közölt tanulmányfolyamatát emelnénk ki, mint amelyek az írók (és persze történészek, esszéisták stb.) olvasmányait tükröztetik, igen alapos kutatások bázisán. Nos, ha egy-egy ilyen munkát felütünk, igen hamar arra az eredményre juthatunk, amelyre már a Köhalmi-könyvek első olvasói és kritikusai is jutottak. Nevezetesen arra, hogy lehetetlen elhinni mindazt a sok szépet és jót, amit a nagy emberek önmagukról mint olvasókról állítanak.

Hisz – könnyű róla meggyőződnünk – nincs, vagy alig van a magyar és a világirodalomnak olyan nagysága, akit, akinek műveit ne legkedvesebb, újra és újra visszatérő olvasmányaik közé számítanának e jelesek. Nem bizonyos persze, hogy mindig és mindenkinél szándékos hazugságokról, önstillizációkról van vagy volt szó. Lehet, néhányan csak rosszul emlékeztek, sokkal későbbi olvasmányukat iktatták be már a gyermekkoriak közé, lehet, egy-egy szemelvényre emlékeztek úgy később, hogy az egész, sokszor igen terjedelmes munkát olvasták volt, lehet, a későbbi nagy, szorgalmas olvasó régebbi önmagát sem tudta másmilyennek elképzelni, és persze lehet, hogy restelkedett egyik-másik nagy irodalmár, történész vagy filozófus, hogy bizony akkor (vagy azóta sem) olvasta el mondjuk Dante Isteni színjátékát, vagy Goethe Faustjának második részét, az egész Bibliát (stb.). A gyerek elé mindenesetre ezek a nagy olvasók, ezek a fáradhatatlan művelődők, ezek a minden remekművet, minden alapművet már kiskorukban magukévá tettek állítatnak mint példák. És most elsősorban nem is olyasmire gondolunk, amikor e példaállítást nehezményezzük, hogy roppant gyakori az olyasféle félrefogás, bizonyíthatóan irreális számvetés, mint – mondjuk - Hermann Hesse esetében az, hogy több tízezer általa elolvasott könyvről tud (vallo-mása megolvasható *Über Literatur, Berlin, 1978.* című vaskos gyűjteményes kötetében), vagy az olyasmi, ami a nagy teológussal, Schütz Antallal fordult elő, aki önéletírásában így emlékezik: „A következő két hónapban azután olyan munkát kellett kifejtenem, mint még soha. Egyik hétről a másikra sokszor 30-40 munkát is kellett átvennem – a köteles elfoglaltság mellett – és közben a fölvetődő problémák megoldását kellett érlelnem”. Számoljon akármelyik adat után az érdeklődő (én magam megtettem), és rá kell döbbenjen a megadott számok végtelen irrealitására. Pedig Hesse is, Schütz Antal is minden idők legnagyobb, legszorgalmasabb olvasói közül való. Mondom, elsősorban nem is erre, a példák irrealitására gondolok. Sokkal inkább arra, hogy mindenképp paradox helyzet az, amikor a mennyiséget, az igen nagy mennyiséget sztároljuk. A huszadik századnak kétségkívül egyik legnagyobb, egy kéz ujjain megszámlálható jelességei közül való Wittgenstein. Tudjuk róla, hogy még a legnagyobb filozófusokat, az ő tematikája esetében kiemelten fontos Arisztotelészt sem ismerte teljességgel, kisebbekről nem is szólva. A vele mindenképp egyenrangú kortárs gondolkodó, Heidegger viszont többszörösen átbúvárolta az egész nyugati bölcsélet-történeti hagyatékot. Szóval? Vagy – tudjuk biográfiáinkból – Jókai viszonylag igen keveset (és minőségileg is gyengét), Mikszáth viszont igen sokat (a legkomolyabb történettudományi műveket is a szépirodalom mellett) olvasott. Tanulság? A jó író vagy a jó filozófus egyúttal nagy, szorgalmas olvasó is? Avagy csak a gyerekek kell sokat olvasnia? Olyan kézenfekvő példákat, mint – mondjuk – Babits és Ady, ne is említsünk.

De nemcsak a sok – kevés paradoxonja foglalkoztathat minket. A mindent vagy speciálisat alternatívája sem kevésbé érdekes. Gondolom Marczali Henrik és Szekfű Gyula egyenrangú történész-nagyságok. Ráadásul egyikük sem volt szigorúan specialista, mindketten hatalmas korszakokat átfogó munkákat alkottak. Olvasási technikájuk azonban egészen más volt. A kis Marczali (megolvasható önéletírásában) *mindent* olvasott, fizikát és földrajzot, csillagászatot és történelmet, szépirodalmat és teológiát (stb.). Szekfű Gyula kora ifjúságától szinte csak a szakjába tartozó dolgokat. És mindketten ehhez a technikához ragaszkodtak életük végéig. Igen jellemző az idős Szekfű levelezését olvasni Sík Sándorral. Amikor Sík megküldi neki Pázmányról, majd Zrinyiről szóló monográfiáit, Szekfű a művek elolvasásáról, méghozzá igen alapos elolvasásáról tanúskodó válaszokat küld. Amikor azonban Sík háromkötetes Esztétikáját

postázza a történész címére, az őszintén bevallja: imponálónak tartja a munkát, de elolvasni nem fogja. Ez nem az ő terrénuma. De gondoljunk – például – olyanféle történészekre mint Ranke vagy Braudel az egyik oldalon, Joseph Redlich vagy Georg Waitz a másikon. Felmérhetetlen persze, de nagyjából talán bizonyos, hogy ugyanannyi szöveget fogyasztottak, fogyaszthattak hosszú életük során. Míg az első kettő – á la Marczali – a mindent fogyasztók, a mindenoldalúan érdeklődők közül valók voltak (gyerekkoruktól), addig az utóbbiak – á la Szekfű, sőt még inkább – a specializáció nagymesterei voltak, már gyerekkori olvasmányaik vonatkozásában is. Melyik csoport a nyერő? És miért? Melyik a helyeselhető modell? Nem paradoxonra leltünk itt is?

Tovább is van – mondjuk még ?

Ez utóbbi paradoxon változatának is tekinthető a következő. Ezúttal nem a sokoldalúság és specializációról lesz ugyan szó, inkább arról, hogy – akár egy-egy területen belül is – átfogó tájékozódásra törő olvasásról legyen-e szó, vagy pedig mélyfűrésokról. Tudjuk, a gyerek, a nagyon fiatal Babits is, Szerb Antal is átfogó magyar és világirodalmi áttekintésre tört, Németh László – az irodalom területén is – mélyfűrésokat végzett. A tendencia eredménye is szemlélhető: Babits *Az európai irodalom története* című munkája, Szerb Antal *A világirodalom története* című opusa a gyerekkori kezdemények kiteljesítését, kiteljesedését példázza érett formában. Ugyanezt a kiteljesedést nyújtja Németh László irodalmi esszéinek sok vaskos kötete. A mélyfűrésok eredményeit. Melyik vállalkozásnak, melyik műnek nyújtjuk a pálmát? Melyiküké a követendő, a már a gyerek számára követendő út? Mindenkitől olvassunk (olvasson a gyerek) valamit, valami jellemzőt, fontosat, vagy szeressen bele egy-két (akárhány) „mesterbe”, attól olvasson el – lehetőleg mindent, vagy legalábbis nagyon sokat.

Muszáj-e, lehet-e *csak* értékes, csak remekművű, csak később sem megbánandó műveket olvasni? Nincs-e funkciója, nincs-e fontossága a – fogalmazzunk durván – szemétnek? Persze nem a posztmodern világállapot szemétkultuszára gondolunk. Nem arra az amerikai egyetemeken immár szinte kötelező, PC-irodalomfelfogásra, hogy nincs különbség (elvi, igazi különbség) a Mickey Mouse és a Háború és béke között. Nem. Mi csak arra gondolunk, hogy – például – a kis Arany János éppen nem remekműveken nőtt fel, hanem a ponyván. Igaz, később már csak remekműveket kívánt olvasni (nem sikerült neki), még akkor is, ha azokat nem „élvezte”, hanem feladatként rágta át magát rajtuk (ismeretes ez a vallomása Gyulai Pálhoz írt leveléből). De nem a ponyva (például a debreceni vulgáris diákirodalom) beható és gyerekkortól számító ismerete adja-e a nagy Arany-művek legtöbbjének is az „igazi zamatát”? Elképzelhető-e a Bolond Istók, A nagyidai cigányok – hogy Az elveszett alkotmányról ne is beszéljünk - a ponyva kiskorból, kiskortól való „jelenléte” nélkül? De a „szemétnek” elképzelhető, lehet egyéb funkciója is. Az egy-egy korszakban általánosan ismert „népszerű”, divatos, meg- és elkerülhetetlen irodalom- és olvasmányanyag – mutatis mutandis – azt a szerepet *is* betöltheti, amelyet Szerb Antal a magas irodalomnak szán a következő passzusában: „Az iskolai irodalomtanítás rendkívüli haszna, hogy bizonyos közös szellemi alapot ad minden magyarnak; a legkülönbözőbb pártállású emberek olvasták volt a Toldit, és tanárjuktól körülbelül ugyanazt a véleményt tanulták róla”. Ezt a bizonyos „közös szellemi alapot” az épp adott alacsony irodalomból való szekvenciák is nyújthatják. (Nyújtják is, a példák számosak.)

Újabb paradoxont jelenthet a régi és új között feszülő ellentmondás. Nem tudom, talán nem is lehetséges eldönteni, hogy igaza van-e az irodalom, az olvasmányok

vonatkozásában is a nagy zeneesztétának, Hanslicknak, aki *Vom Musikalisch-Schönen* című munkájában amellet áll ki, hogy igazándiból csak a kortárs (a kortárság persze meglehetősen tágan értelmeztetik nála) művészet fogadható be adekvátan, igazándiból csak azzal érdemes „foglalkozni”. De kétségkívül dilemma, még hozzá a nehezebbek közül való, hogy milyen arányt tekintsünk optimálisnak. Jacob Burckhardt az igazi műveltséget csak a minél régebbi (lehetőleg antik) források megismerése révén vélte elérhetőnek. Napjaink (ezt a szót is tágan értve) problematikáját tükröző, kifejező, felszínre hozó munkáit olvassa-e a gyerek, avagy ismerkedjen meg a minél távolabbival, szellemi rádiuszát azokkal növelje meg, befogadóképességét azok segítségével növelje, egytetemesítse? Ennek a paradoxonnak a megoldása (miként a korábbiaké is) sem független a többiekétől. (Lásd a közös szellemi alapra vonatkozó utalást!) Aki olvasott a múlt század elejéről-közepéről való, vagy még régebbi nem irodalmár szerzőket (mondjuk Freudot vagy Churchillt), az tudja, hogy utalásaik, irodalmi utalásaik rendre antikok. Számukra ez közös nyelv volt. Ma, a mai gyerekeknek milyen közös nyelvet szánunk? A régebbi vagy a kortárs irodalomban célszerű-e nagyobb, elmélyültebb olvasottságot szerezniük?

És mi a helyzet az olvasmányanyag technikai műfaját illetően. Könyvet inkább, vagy folyóiratot (a napilapot kivénem ebből az összehasonlításból)? Nem, nem igaz, hogy a folyóirat a modernebb, a maibb. Itt nem két vagy több korszak különbségéről, hanem olvasói típusokról van szó. (Arany János könyvtárának csaknem a felét folyóiratszámok tették ki – nyolcszáz műből álló házi könyvtárában háromszáz felett volt folyóirat-évfolyamok – nem egyes számok – aránya. És a kérdés korántsem csupán az irodalomra (szépirodalomra) vonatkoztatható. A filozófiai, társadalom- és természet-tudományos (stb.) olvasmányok milyen arányban, milyen optimálisnak gondolt arányban legyenek, lehetnek folyóiratokból és/vagy könyvekből valók? A fent említett Burckhardt jószereivel kézbe sem vett folyóiratokat (az újságoktól egyenesen undorodott), Proust egyik szereplője szájából azt a tanácsot adja a kis Marcelnek (*Az eltűnt idő* főhősének), hogy *ne* olvasson újságot, folyóiratot. Szerinte a helyes az lenne, ha már a formátumhoz úgy hozzászoktak az emberek, ha Racine-t és Pascal-t adnák ki újságformában, a társasági híreket és egyebet pedig bőrbe-aranyba kötve. A mai tudományos és ismeretterjesztő hivatkozások számából ítélve azonban a legértékesebb, legfontosabb anyag – szinte minden területen, a szépirodalmat is beleértve (persze a regény kivételével) a folyóiratokban található. Szóval könyv vagy folyóirat?

Közhalmi Béla annak idején – említett könyveiben – arra is választ kért, hogy az adott személyiségek olvasmányjaiban mennyi az újdonság és mennyi a vissza-visszatérő, állandó olvasmány. Itt is paradoxonról van szó. Itt is az arányok szinte örjítő bizonytalanságáról. Hisz tudjuk jól, hogy az újra-és-újraolvasás – kivált szépirodalmi munkák esetében, de nemcsak azokéban – sine qua nonja az igazi műveltségnek. De vajon nem ugyanezt tudjuk-e a friss tájékozódásról is? Vajon nem az-e a cél, hogy upto-date informálttá, informálódottá váljon a gyerek? (Miként a felnőtt is.) A kis Fülep Lajosnak volt-e igaza, aki állandóan és szinte kényszeresen mindent újraolvasott (bár azért jutott ideje-ereje újdonságokra is), vagy a nála talán nem kisebb elmének, a windelbandi, rickerti méretű filozófusnak, Aloys Müllernak, aki jószereivel csak a legfrissebb termékekhez nyúlt? (Szinte csak hetvenen túl kezdte az újraolvasást.) Mikortól illik megsokallanunk ugyanazon Verne-regény (vagy Potter-regény) kézbevételét – esetleg egy szenzációs újdonság helyett. Vagy fordítva. Mikor illik felhívni a

figyelmet arra, hogy az a régesrég, annak idején fölötté tetsző, kedvelt könyv bizony megtalálható még a polcon. Le lehet azt onnan venni.

Veszélyek ? Biztos, hogy azok ?

Bizonytal sokáig tudnánk még sorjázni az ilyen vagy hasonló, általunk paradoxonnak nevezett példákat. Nem tesszük, hisz talán eddig is inkább csak közhelyeket sikerült sorjázatnunk. Egyetlen egyre még kitérnénk. Lehet, sokan régmódinak fognak tartani érte, de mi úgy hisszük, hogy e régesrég eltemetettnek vélt jelenség ma ismét aktuális. Olvasás és egészség, mármint a gyerek olvasásai, olvasmányokba való kerülése és az egészsége közötti paradoxjáról van szó. Hogy a kis könyvmolyok valamiképp ma sem tekintetnek egy dilemma optimális megoldásának, azt nemcsak az egészségmániás (vagy egyszerűen nyárspolgárian szellemellenes) megszólalóktól, megnyilatkozásokból tudjuk, de maguk e könyvmolyok sem nyilatkoznak másként (lásd például Tamás Gáspár Miklós – gyerekként igazi könyvmoly – nem is kevésé önsajnáló, önirónikus vallomását!). Persze, ha Thomas Mann *Doktor Faustusát* olvassuk, mi is bizonytal a derék Kretschmar véleményét osztjuk, aki iszonyú szellemi felsőbbiséggel torkolja le a kis Leverkühnt az éjszakai alvástól is elvonó olvasásról le- és eltanácsoló házirovost. De vajon a regényen kívül, annak sugalmi alól felszabadulva (netán saját kisfiunkra gondolva) is ennyire egyértelmű az állásfoglalásunk? Lehet elmerengeni azon, hogy a kis Babits Misit a túl sok olvasástól óvó szüleinek volt-e igaza, vagy a szülőkkel dacoló leendő poeta doctusnak, aki persze igazán egészséges soha nem volt. És vajon, amikor megcsodáljuk (netán meg is irigyeljük) a kistizenéves Pauler Ákost, a későbbi – talán legnagyobb – magyar filozófust, amikor karácsonyra a Jézuskától eredeti nyelvű Descartes és Leibniz könyveket kér és kap, nem vegyül-e némi szájalom, némi sajnálkozás is a csodálatunkba? Nem sajnáljuk-e a kisfiút, akinek ez, és csak ez jelenti a legfőbb örömet?

Igen szépen írja Szerb Antal (a *Hétköznapok és csodák* elején), hogy „Valaki leül vagy lefekszik egy lehetőleg zavartalan helyre, és papírra vetett jelek segítségével tudomásul vesz bizonyos sablon szerint lebonyolódó történeteket, melyekről tudja, hogy elejüktől végig hazugságok. Közben esetleg hagyja, hogy kifusson a tej, vagy elmúljon a randevú ideje”. Hát persze, fusson ki a tej és – talán – múlték el a randevú ideje is (ha nem is mindig). Az olvasás szép szenvedély. Hasznos szenvedély. Nélkülözhetetlen, és talán egyre nélkülözhetlenebb szenvedély. De szenvedély, vagy – optimális esetben – feltétlenül azzá válik, azzá kell hogy váljon, különben elsorvad. Érdemes hát – talán – a veszélyeivel, de legalábbis a paradoxonjaival szembenézni.

Tudom persze, hogyne tudnám, hogy napjaink szüleinek, pedagógusainak első sorban nem a fent vázolt problémák okoznak gondot. Nem vagyok annyira naiv, hogy úgy véljem, az olvasás szenvedélyének túlságaitól kell megmentenünk az ifjúságot. Am talán egy szűkebb körben, egy speciálisabb nézőpontból a fenti problémák is problémák. Paradoxonok, amelyek választ várnak. Bizonytal kaphatnak is. Persze – említetem – semmiképp sem e cikk szerzőjétől.

+

KORNÉL VAJDA: Paradoxes of reading in childhood and young age.

There are a lot of works written about the importance, benefits and significance of reading in childhood and young age. The author of the article aims at traversing the paradoxes, arising in the field of the childhood and juvenile reading, and being hardly resolved or even resolved by no means.

The author does not intend to solve these paradoxes but only take an inventory of them, in an exceedingly selective way, illustrating them by examples of well known writers, scientists and philosophers.

KORNÉL VAJDA: Paradoxe der Lesung in der Kindheit (in der Jugend).

Viele Werke beschäftigen sich mit dem Nutzen, mit der Bedeutung, mit der Wichtigkeit der Lesung in der Kindheit und der Jugend. Der Autor dieses Artikels versucht zu erfassen, welche Paradoxe, schwere oder gar nicht auflösbare Widersprüche tauchen bei der Lektüre in der Kindheit und Jugendzeit auf.

Der Beitrag will das Problem nicht lösen, sondern – enorm selektiv - den Bestand aufnehmen und Beispiel nehmend an bekannten Schriftstellern, Wissenschaftler, Philosophen veranschaulichen.

*

|